

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

Геополітичне призначення України в працях вітчизняних мислителів

Кваліфікаційна робота
За спеціальністю 052-Політологія
Освітнього рівня «Бакалавр»

Студента

IV курсу ОР «Бакалавр»
денної форми навчання

Грицьків Олега

Науковий керівник:

Коршук Роман

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політичних наук

Рекомендовано до зарахування:

Завідувач кафедри _____

Київ - 2021

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Витоки геополітичних ідей в українській політичній думці.....	6
Розділ 2. Геополітичні візії учасників Визвольних змагань(1917-1921)	18
Розділ 3. Сутність чорноморської доктрини	33
Висновки.....	46
Список використаних джерел.....	49

Вступ

Актуальність дослідження. На думку вітчизняного політолога Олега Багана, «в Україні майже немає теоретиків геополітики, які б вивчали та ідейно відштовхувалися від класичної української геополітичної думки». [4] Науковці переважно начитуються зарубіжних статей та повторюють популярні тренди, мислять лише категоріями потрапляння у геостратегічні плани великих держав-імперій. Як наслідок, українські політики не вловлюють перспективних міжнародних тенденцій для України, а орієнтуються на політику могутніх держав, які хочуть бачити нашу країну об'єктом, а не суб'єктом геополітики, а отже маніпулювати нею в своїх інтересах. [4]

Окрім того, що дослідження історії становлення та розвитку наукових основ української геополітики підсилить українську геополітичну науку, воно доповнить загальну неупереджену вітчизняну історію геополітики, сприятиме процесу духовного відродження нації. Досвід минулого у всій його багатогранності посприє об'єктивному усвідомленню сучасного стану та перспектив у прогнозуванні геополітичного майбутнього України.

Стан наукового опрацювання теми: Деякі аспекти проблеми висвітлені в низці монографій, докторських і кандидатських дисертаціях, написаних, О. Баганом, М. Багровим, С. Василенко, В. Булгаковим, Ж. Панченко, О. Салтовським, М. Шульгою, М. Шевченком, збірниках наукових праць, інших періодичних виданнях.

Об'єктом дослідження є геополітика — наука про зв'язок і взаємодію географічного простору і політики.

Предметом дослідженням є геополітичні погляди мислителів в історії української політичної думки.

Джерельну базу дослідження становлять: «Повість минулих літ», де автор підкреслив історичну першість слов'ян та їх рівноправність серед інших народів світу; «Історія Русів» в якій висвітлено історію українського народу та його державницько-самостійні прагнення, проблематику зовнішньополітичної орієнтації; праці діячів Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема «Книги

буття українського народу» М. Костомарова, який обґрунтував ідею українського месіанізму; праці М. Драгоманова «Переднє слово (До Громади 1878р.)», «Українські громадівці перед польським соціалізмом та і польським патріотизмом», в яких автор чітко окреслив межі українських земель та обґрунтував необхідність вирішення українського питання у нерозривності з геополітичними процесами в Європі; «Україна Irredenta» Ю. Бачинського, який описав геополітичні чинники здобуття незалежності української держави; праці М. Грушевського «На порозі нової України: гадки і мрії», «Хто такі українці і чого вони хочуть», де були висвітлені підстави української незалежності та необхідність руху на Захід, праці Д. Донцова, зокрема «Історія розвитку української державної ідеї», де автор виокремив умови існування держави, «Підстави нашої політики», де Донцов назвав геополітичним призначенням України боротьбу з російським імперіалізмом, праці творців Чорноморської доктрини, які високо оцінювали значення південного напрямку для України: «Степовий сфінкс» Ю. Вассіяна «Чорноморська доктрина» Ю. Липи., «Чому ми хочемо Самостійної України?» С. Рудницького.

Метою роботи є обґрунтування геополітичного призначення України на основі теоретичних здобутків мислителів української геополітики від її витоків до середини ХХ століття.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення наступних **завдань**:

- 1) дослідити генезу геополітичних ідей в історії української політичної думки
- 2) проаналізувати геополітичні аспекти основних ідеологічних течій кінця ХІХ — початку ХХ століття;
- 3) відтворити цілісну картину історії геополітики в Україні від її витоків до середини ХХ століття;
- 4) проаналізувати внесок вітчизняних мислителів у розробку теорії геополітики;
- 5) на основі досліджених ідей сформулювати рекомендації, які сприятимуть реалізації геополітичної стратегії України.

Методи дослідження:

1) Історичний, використаний для проведення дослідження в хронологічній послідовності, аналізу історичних умов, в яких зароджувались геополітичні ідеї українських мислителів;

2) Системний метод — допоміг розглянути історію вітчизняної геополітики як сукупність взаємопов'язаних елементів, що становлять собою цілісну систему, зведену в єдину теоретичну конструкцію;

3) Структурно-функціональний метод — дозволив розділити об'єкт дослідження на складові, вивчити зв'язки між ними й визначити місце і роль всіх елементів у функціонування об'єкта як цілого;

4) Метод контент-аналізу — застосований для проведення детального дослідження основних джерел, присвячених геополітичному призначенню України;

5) Порівняльний — дозволив розрізнити особливості, переваги та недоліки досліджених геополітичних концепцій.

Структуру дипломної роботи складають вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи становить 53 сторінки, список використаних джерел нараховує 50 найменувань.

Розділ 1. Витоки геополітичних ідей в українській політичній думці

Наприкінці XIX століття на перетині гуманітарних та природничих вчень зародилась геополітика — в найбільш загальному вимірі наука про зв'язок і взаємодію географічного простору і політики. Однак, сучасне тлумачення геополітики не обмежується цим визначенням. Сьогодні існує багато наукових шкіл, які трактують її по-своєму. Термін «геополітика» вперше запропонував шведський вчений Рудольф Челлен, спираючись на наукові здобутки Фрідріха Ратцеля. Під геополітикою він розумів доктрину, що розглядає державу як географічний організм або просторовий феномен. До теоретико-методологічної розробки нової науки долучились політичні географи, соціологи, військові полководці. Їхніми зусиллями було започатковано напрями та підходи до геополітики.

Як і будь-яка наука, геополітика не виникла миттєво, а вибудувалась, спираючись на тисячолітній досвід мислителів, які не підозрюючи торкалися її аспектів. Ідеї географічного детермінізму сягають часів античності. Ще дослідники стародавнього світу (Аристотель, Гіппократ, Парменід) помітили, наскільки важливу роль у розвитку людства відіграють географічні чинники: клімат, фактор суші і моря, а середовище проживання обумовлює звичаї, вдачі народів, їхній спосіб правління.

Помітна увага до ролі навколишнього середовищу на розвиток суспільно-політичного ладу вилилася в ідею географічного детермінізму. Так, французький учений Жан Боден розглядав географічні фактори як одну з найважливіших детермінант державного устрою поряд з божественною волею і людською сваволею. Його думка про пряму залежність сили і впливу суверенної держави від навколишніх природних умов стала основоположною для сучасних геополітиків. На відповідності законів країни її географічним умовам наполягав і Шарль Монтеск'є, який окрім того намагався пояснити вплив клімату на характер, вдачі і звичаї народів, їх господарський і політичний лад.

Вплив природних умов на суспільно-політичний розвиток досліджувався

також німецькими вченими. Йоган-Готфрід Гердер зазначив, що на становлення цивілізації впливають клімат, ґрунт, географічне положення. Александр Гумбольдт вважав, що географічні знання мають слугувати для досягнення конкретних політичних, економічних та соціальних цілей. Іммануїл Кант у своїх лекціях відзначав роль географії у формуванні «моральної географії»(національного характеру), «торгової географії»(економіки), «теологічної географії»(територіального поширення релігій). Георг Вільгельм Фрідріх Гегель розглядав природні властивості країн, за якими поділив держави на 3 групи: 1) безводне плоскогір'я зі степами і рівнинами; 2) низини, перехідні країни, зрошувані ріками; 3) прибережна країна, що безпосередньо примикає до моря.[34, с. 9-21]

Отже, геополітика, незважаючи на молодий вік в порівнянні з іншими науками, своїми теоретичними основами сягає часів стародавнього світу. Її основні постулати, що зовсім недавно вилилися в цілісну систему, завжди бралися до уваги мислителями у дослідженні життя народів, політичного устрою держав. Сьогодні сучасна геополітика є важливим напрямком у дослідженні політичних процесів.

Українська геополітика зародилась разом зі світовою наукою. Вже на початку ХХ століття почали з'являтися праці вітчизняних мислителів, присвячених суто геополітичним процесам. Інтерес до геополітики підігрівали буремні події Визвольних змагань, двох світових війн. Українська молода держава своїм вигідним географічним розташуванням приваблювала потужних суб'єктів колоніального володарювання. Розуміючи ситуацію, українські дослідники почали задумуватись, до якого світу має примкнути Україна, де її народу буде жити краще. Спочатку в українській політичній думці помітне обґрунтування зовнішньополітичної орієнтації, а вже потім звернення уваги на географічні особливості українських земель, їх раціональне використання для побудови потужної держави.

Як і світова наука, вітчизняна геополітика простежується в перших відомих політичних творах на теренах українських земель. Майже всюди

можна знайти геополітичні аспекти. Дехто торкався їх зовсім поверхово, а інші мислителі ставали протозасновниками геополітичних напрямів.

Першою працею в українській політичній думці, в якій зачепили геополітичний аспект, стала **«Повість минулих літ»**. Цей літопис не є звичайним історичним твором, а має чітку політичну спрямованість. Окрім того, що в праці автор захищає вузькі інтереси князівських родів, легітимізуючи династію Рюриковичів, він висвітлив геополітичне бачення Київської Русі. Так, автор звертається до біблійних джерел, а саме до будівництва вавилонської вежі, під час якого відбулося розшарування людства на народності та поділу Землі між синами Ноя. [44]

«Після зруйнування стовпа і поділу мов взяли сини Симові східні країни, а Хамові сини — полудневі країни, Афетові ж сини взяли захід і опівнічні країни. Від цих же сімдесяти і двох народів був і народ слов'янський племені Афетового, названий норцями, що суть словени». [50]

Як бачимо, автор підкреслює історичну першість слов'янського народу, що в часи Середньовіччя було важливим аргументом у політичних суперечках. Нестор поставив слов'ян нарівні з іншими історичними народами. Завдяки цьому Київська Русь отримала додаткові права на визнання її, як сильної політичної держави, що здатна домінувати на територіях, населених слов'янськими племенами.

Окрім того, автор «Повісті минулих літ» не підтримує єдину князівську владу в Київській Русі. Нестор обґрунтовує удільно-династичне князювання та феодальну роздробленість, закріплену Любецьким з'їздом 1097 року. При цьому мислитель в жодному разі не підтримує князівські міжусобиці, а навпаки різко їх засуджує. Що спонукало його відмовитись від концепції єдиновладдя? Можливо, географічні розміри тогочасної Руської держави. Адже повість писалась за часів Володимира Мономаха — князя, який останнім зміг зберігати територіальну цілісність Русі. [44]

Можливо, автор усвідомив, що такою величезною державою неможливо ефективно керувати з єдиного центру. Значно краще, коли в кожного уділу є

свій сильний правитель, який здатний дбати про жителів та захищати територію від ворогів. Але така система потребує вироблення добросусідських відносин між удільними князями, про що йдеться в іншій частині повісті — «Повчанні Володимира Мономаха».

Наступним джерелом, яке відіграло значну роль в історії політичної думки, став політичний літопис **«Історія Русів»**. В ньому автор поставив завдання висвітлити історію українського народу та його державницько-самостійні прагнення. Автор, як і в «Повісті минулих літ», підкреслює прадавнє походження слов'ян від вавилонського розшарування. В додаток, він обґрунтовує відмінності в етногенезі двох слов'янських племен: Роксоланів і Россів (українців) та московитів (росіян). Окрім того, мислитель наголошує, що українці в більшій мірі є правонаступниками Київської Русі та заслуговують на державно-політичну самостійність. [26]

В «Історії Русів» спостерігається постійне звернення до проблеми зовнішньополітичної орієнтації українського народу. В праці можна виокремити три геополітичні напрямки, над якими розмірковує автор: 1) західний (Річ Посполита, Швеція), східний (Московське царство), південний (Туреччина). Мислитель наводить власні аргументи щодо переваг та недоліків кожного напрямку, а також думки історичних постатей, включаючи політичних діячів, воєначальників, духовенство, козаків.

Наприклад, представлені роздуми українського духовенства щодо вступу в союз під протекторатом: «... дари Польські складаються з сукон, покритих килимом, то буде і народ, що з Поляками житиме, ходити в сукнах і мати килими; Турецькі дарунки одягнуті і покриті папером і шовком, то і народ, що з ними житиме, буде спроможний вдягти на себе шовкові та паперові матерії; а Московські дари суть всі в рогожах, то неминуче і народ, живучи з ними, доведений буде до такої вбогості, що вбереться він у рогожі і під рогожі». [26]

В політичному памфлеті підкреслюється, що вибір якоїсь однієї орієнтації не зможе гарантувати українцям захисту їхніх земель від зовнішніх ворогів, оскільки кожен з них переслідує перш за все власні інтереси. Це загрожує тим,

що молода держава замість вірного союзника отримає безперервні війни на своїй території з розрухою та численними втратами. З цього можна зробити висновок, що до вибору зовнішньополітичної орієнтації треба вдаватись лише за необхідності, зважаючи на підставу найменшого зла, з максимальною серйозністю, адже змінити вибір потім буде неможливо або вкрай важко. Яскравим прикладом тут може слугувати вибір союзника Богданом Хмельницьким в 1654 році, який вирішив долю українського народу на сотні років вперед. [26]

Справжнім резонансом в Російській імперії стала діяльність **Кирило-Мефодіївського товариства**. Його учасники обґрунтували концепцію об'єднання слов'ян, яка полягала не в злитті всіх народів в єдине ціле, а в створенні добровільної федерації окремих слов'янських націй на рівних умовах. Отже, історичним призначенням українського народу є політико-державне об'єднання слов'ян.

«1. Ми приймаємо, що усі слов'яне повинні з собою поєднатися. 2. Але так, щоб кожен народ зкомпонував свою Реч Посполиту і управлявся несмісимо з другими, так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну. Такіі народи по нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, іллір[о]-серби і болгары». [31]

Велике значення в життєдіяльності федерації, на думку членів товариства, мало відігравати Подніпров'я з центром у Києві, що підкреслювало величність та стародавність міста, його спроможність стати об'єднаним центром. [44]

Окрім об'єднаної федерації члени братства висвітлили ідею українського месіанізму. Зокрема, **Микола Костоморов** в «Книгах буття українського народу» підкреслює, що українці завжди прагнули до рівноправності з іншими слов'янськими народами, створювали умови для їх розвитку. В свою чергу, головним призначенням українців, як єдиних хто не зрадив християнської віри, має стати формування ядра в майбутній слов'янській федерації. [32]

Вже після діяльності в Кирило-Мефодіївському братстві, М. Костомаров

у своїй праці «Дві руські народності» відзначив важливість географічного фактору в процесах етногенезу: «Певна річ, що географічне положення було першою причиною тому, що витворилися між людьми різниці народностей узагалі. Що нижче на шаблях цивілізації стоїть який народ, то більш і скоріще географічні обставини підсоблюють придбати йому свій окремішній тип». [30]

Слід зазначити, що члени братства не були єдиними в політичних поглядах. Це помітно в їхніх політичних доробках. Найбільше нас цікавлять роботи представника революційно-демократичного крила братства — **Георгія Андрузького**. Великий інтерес виникає до його «Начерків Конституції Республіки», де були визначена територія майбутньої слов'янської держави. На думку Андрузького, до її складу мали ввійти 7 автономних штатів (за прикладом об'єднання США): Україна з Чорномор'ям, Галичиною та Кримом; Польща з Познанню, Литвою та Жмуддю, Бессарабія з Молдавією та Валахією; Остзея; Сербія, Болгарія; Дон. [42]

Таке територіальне охоплення трапляється вперше в українській політичній думці, оскільки автор не включив російські землі. Як бачимо, мислитель створив своєрідну вісь від Балтійського моря до Причорномор'я. З цього ми можемо зробити висновок, що Г. Андрузький зважав на геополітичну доцільність у територіальному утворенні держави і не намагався розмістити всіх слов'ян під одним дахом. Сам автор став передвісником геополітичних ідей Балто-Чорноморського союзу, Чорноморської доктрини, які набрали обертів в ХХ столітті. [44]

Ідейним продовжувачем Кирило-Мефодіївського братства став найяскравіший представник громадівського соціалізму — **Михайло Драгоманов**. Вчений розвинув концепцію федеративної державності, яка з розподілом на громади на його думку найкраще задовольнить потреби кожної особистості. Зважаючи на великі територіальні розміри, М. Драгоманов підкреслював, що Україна має будуватись на федеративній основі. [44]

В праці «Переднє слово (До Громади 1878р.)» автор окреслив серцевину майбутньої української державності: «Українська земля — там, де живуть такі

самі мужики, як на колишній козацькій Україні по Дніпру, котру здавна більше знають письменні люди з усіх наших україн». [25]

Крім того, науковець чітко окреслює межі українських земель. М. Драгоманов жалкує, що поки інші народи в Європі утворили свої держави, українці не змогли зробити цього. Тому, першочерговим завданням для українського народу заради його ж блага має стати отримання широкої автономії від імперій, а в кращому разі — здобуття власної державності. На жаль, останнє, на думку Драгоманова, практично неможливо здійснити. Єдине, на що можуть розраховувати українці — це на об'єднання народу та земель в одній державі. Драгоманов вважає, що зібрати українські землі спроможна швидше за всього Російська імперія. [25]

Драгоманов наголошував, що майбутнє українського народу треба вирішувати не окремо, а обов'язково в нерозривності з геополітичними процесами на європейському континенті. Українці мають не стояти осторонь, а разом з іншими націями повинні виступати проти всіх державних і громадських порядків, що тиснуть на людей: «...українські думки про волю свого люду й країни можуть сповнитись тільки при волі всього великого Сходу Європи, од Австрії до Сибіру. От через що ціль розумної української праці мусить бути не саме тільки українство, а спільна праця всіх людей, од Сербів і Чехів до Москвинів, праця для Восточно-Європейського народоправства». [24]

«Треба, щоб по всій тій границі, — в Литві, в Росії й у Прусії, — в Царстві Польському і в Познанському з Шльонзком і Краковіциною, — на нашій правобічній Україні й у Галичині з Буковиною, — в Бесарабщині й у Молдавічині з Добруджою — виросла жива сітка з осіб, товариств і громад, котрі б товаришували проміж себе зза справ і особистих, і думкових (теоретичних)». [24]

М. Драгоманова можна назвати першим українським мислителем, який цілеспрямовано обґрунтовував для українців європейський цивілізаційний вектор. Вчений переконливо доводив, що українське питання неможливо вирішити поза західними процесами на європейському континенті, а долю

українців треба вирішувати нарівні проблем східноєвропейських народів. Таким чином, Драгоманов визначив місце українського народу серед інших націй і держав, сформулював зовнішньополітичні пріоритети національної політики як в регіональному, так і в європейському масштабах. М. Драгоманов став справжнім авторитетом в українській політичній думці, а його ідейні засади продовжили розвивати українські соціалісти. [49]

Першим в українській політичній думці, хто проголосив ідею цілковитої незалежності України, став громадсько-політичний діяч та публіцист **Юліан Бачинський**. Його найвидатнішою працею є «Україна Irredenta», в якій автор описав соціально-економічне становище західноукраїнських земель та висвітлив економічні підстави української незалежності. Хоча більшість дослідників цікавлять марксистські догми та економічна аргументація в поглядах Бачинського, варто зазначити, що вчений керувався також геополітичними чинниками у своїх дослідженнях.

Бачинський зауважує, що утворенню самостійної української держави посприяють геополітичні процеси. Одним із таких процесів стане майбутній розпад Австро-Угорської імперії. [7, с. 78] Він, на думку мислителя, обов'язково відбудеться в силу того, що на півдні вже зникла турецька загроза, а тому Європі вже не потрібна сильна імперія, яка виконала своє геополітичне призначення з утримання південних рубежів.

Наступною причиною розпаду Австро-Угорщини Бачинський називає становлення конституційного ладу в Російській імперії. З падінням абсолютизму Росія перестане цікавитися зовнішньою експансіоністською політикою: «скоро Босфор перестане бути одною з перших точок політичних прямовань Росії, а Австрія перестане через те грати самотню роль, яка зісталася ще їй в загальноєвропейській політиці, роль бар'єра проти Росії в її поході на Константинополь...» [7, с. 85].

Отже Росія займеться внутрішніми справами, а сила Австро-Угорської імперії як противага східному сусіду стане не потрібною. Окрім того, в самій Росії імовірно розпочнуться непередбачувані процеси, розвиток яких може

зумовити висунення українського питання. [7, с. 86]

Одним із сценаріїв розвитку таких перетворень Бачинський називає розпад території Росії на три частини відповідно до проживання трьох основних народностей. Ці території виокремлюються на основі економічних показників розвитку суспільства, географічних особливостях земель, з яких впливає різноманітність галузей виробництва. Українська територія, на думку мислителя, економічно є найслабшою, тому на її теренах необхідно проголосити незалежність, щоб захистити українське населення від сильних економічних регіонів. [7, с. 87]

Отже, якщо аналізувати детальніше, то стає зрозуміло, що самостійність України Бачинський обґрунтовує не тільки з позиції економіки, а й геополітики. Адже автор зважає на територію розселення українців, на окраїнах якої і мають постати кордони.

Цікавими є думки Бачинського про те, що державні організми постають не тільки як засіб експлуатації одних класів іншими, а і для захисту від зовнішньої експансії. Так, «під напором угрів сполучається східна частина давньої франконської держави в державу німецьку, пізніші напади турецької сили витворили на Заході — Австрійську державу, на Півночі — польську, а з відірванням від Польщі, найбільше виставленої на ті напади, України — державу Російську. З упадком турецької сили розривається той зв'язок, що злучав поодинокі провінції в два великі політичні організми — австрійський і російський і ті обі держави вступають також в розкладову силу. Саме для захисту українців від зовнішнього свавілля, яке включає передусім економічний тиск і має виокремитись держава з сильною політичною нацією». [7, с. 142]

Далі логічно слід розглянути геополітичні погляди найбільш визначного громадсько-політичного діяча українського руху в Галичині **Івана Франка**. Нас цікавлять його публіцистичні есе: «Наш погляд на польське питання», «Поляки і Русини», в яких автор обґрунтував геополітичне положення Польщі та розглянув геополітичні закономірності українсько-польських відносин. [3]

Іван Франко критикує Польську державу за те, що після приєднання українських земель внаслідок укладення Люблінської унії вона не спромоглася захистити українців від регулярних нападів татарів та турків. Замість цього, поляки ставились до українців вороже, хоча останні виступили живим щитом проти південної загрози: «татари ходили собі любенько в наші землі за «ясиром», гнали десятки тисяч людей і сотки тисяч худоби в Крим і продавали людей в неволю. Невольники стали головним джерелом їх багатства — кості наших людей білили і в Царгороді, і в Сінопі, і в Смирні, і в Триполісі, а «шляхта українна», бенкетувала собі, кричала на сеймиках, гарбала маєтки і робила «заїзди», уживаючи свого придворного війська не для оборони границь, а для грабування своїх власних братів і сусідів». [47]

Більше того, польський народ на думку Франка, помилково визначив своїх ворогів та союзників: «Замість боронити себе, а за тим і всю Слов'янщину від походу німців, поляки своєю нещирістю і політичною безтактовністю та жадобою до панування над своїми ж братами піднімали проти себе всіх, з ким тільки ввійшли в ближчі зношення, підняли проти себе руський народ, котрий, уладивши з ними дружні, братерські, федеративні зношення, повинен би був зовсім природно стати лицем до сходу проти татар і zarazом служити полякам опорою в їх боротьбі з німецтвом». [47]

Польський народ, наполягає Франко, має перестати зневажати своїх сусідів, помиритися з литвинами, білорусами та українцями, повинен налагодити з ними рівноправні і союзницькі стосунки для ефективного геополітичного протистояння імперським інтересам Росії. І. Франко, таким образом, висловив нове геополітичне гасло: «Польща для поляків, але Русь для русинів». [3]

«Ми всіма силами є і мусимо бути противні реставрації історичної Польщі на руських і других непольських землях. Ми мусимо протестувати проти відбудування історичної Польщі будь в якій-будь формі: чи шляхетській, чи навіть демократичній, бо ми знаємо дуже добре, що всяка Польща в давніх границях значить для нас майоризацію, притиск, успослідження і —

винародовлення, але відрікаючись від історичної Польщі, ми як демократи і автономісти, зовсім нічого не маємо проти Польщі яко народу, проти Польщі ... в етнографічних границях». [47]

Отже, вчений підтримував необхідність порозуміння поляків з східними сусідами, фактично проголосив, що їхнє майбутнє існування має ґрунтуватись на засадах діалогу з іншими народами. Більше того, мислитель навіть розглядав створення майбутнього союзу східноєвропейських націй з метою захисту від німців та росіян. На жаль, запеклі конфлікти між поляками та українцями цьому ніяк не сприяють: «зараз у початках свого історичного життя попали обі нації в супротивні культурні й релігійні круги, бо русини одержали християнство і найважливіші церковні інституції з Візантії, початки письменності від південних слов'ян, що теж були під впливом Візантії, тимчасом як поляки через християнство по латинському обряду були прилучені до культурних впливів Заходу і сфери впливів Римської держави». [48]

В статті «Поляки та русини» І. Франко пояснив необхідність створення українсько-польського союзу для стабілізації цілої Східної Європи. Між Сходом і Заходом народи мають створити геополітичний простір проживання слов'ян. Але щоб втілити це завдання, поляки мають побачити в українцях окрему націю та ставитися до них як до рівноправного народу. Україна для Польщі буде її природною межею на східному напрямку з горами, великими ріками, морями, які будуть відмежовувати територію проживання народів Середньої Європи. [48]

Можна припустити, що І. Франко задумував щось подібне до сучасного союзу «Ініціативи трьох морів», який сьогодні об'єднує 12 країн Європейського союзу, розташованих поблизу Балтійського, Чорного та Адріатичного морів. Україна чудово вписується в цей союз з Галичиною та Карпатськими горами, як природними опорами східного рубежу Європейського союзу.

Підсумовуючи матеріал цього розділу, зазначу, що геополітичні аспекти так чи інакше простежуються в найдавніших працях політичної думки України. Перш за все, мислителі торкалися питань місії українського народу,

окреслення кордонів української держави, її зовнішньополітичної орієнтації та взаємовідносин українців з іншими народами. Розглянуті геополітичні напрацювання мають не тільки історичне значення, але й сьогодні залишаються вдалими для впровадження в геополітиці української держави.

Розділ 2 Геополітичні візії учасників Визвольних змагань(1917-1921)

Початок ХХ-го століття став епохою зародження геополітики, про що я згадував на початку. До цього часу людство повністю вивчило географічний простір Землі, а всі території були розподілені між могутніми колоніальними імперіями. Цей розподіл не був рівномірним чи справедливим, тому «обділені» держави заявили про своє «місце під сонцем». Так, геополітика постала не тільки як наука, а й як ідеологія переділу світу, виправданого закономірним і прогресивним явищем розвитку людської цивілізації.

Проблема вирішення національного питання значно активізувалась під час революції в Російській імперії 1905 року. Громадські діячі знову заговорили про автономію, права національних меншин та державну незалежність. Українські землі перед Першою світовою війною знаходились під владою Австро-угорської та Російської імперії, які перебували у ворожих блоках: Антанті та Троїстому союзу. Майбутню війну за переділ територій політичні мислителі найчастіше оцінювали для українців як можливість: 1) здобути незалежність, 2) бути об'єднаними в одній державі(незалежній або підконтрольній бажаній імперії). Російська революція 1917 року також розкривала широкі можливості для зміни політичного становища на українських землях та надання їм нового статусу. Розглянемо концепції мислителів, які аналізували, брали участь в цих подіях та у своїх працях обґрунтували майбутнє геополітичне місце України на новій політичній карті світу.

Одним із найвизначніших діячів епохи Визвольних змагань є **Михайло Грушевський** — український історик, політичний та громадський діяч.

В своїх політичних поглядах він був продовжувачем ідей Кирило-Мефодіївського товариства про історичну місію українців та концепції громадівського соціалізму М. Драгоманова. Вчений здебільшого акцентував увагу на тому, що українці мають вирватись із тенет соціального гноблення, а от на національне визволення здебільшого зважав в меншій мірі, а точніше ототожнював їх. [44] Грушевський бачив Україну автономною частиною

великої слов'янської родини у складі Росії як федеративної республіки. [19] Але під тиском зовнішніх обставин науковець дійшов висновку, що Україна має стати незалежною, щоб захистити своїх громадян в економічній, соціальній сферах та від зовнішньої агресії більшовиків. [44]

Геополітичні ідеї Михайла Грушевського викладені в його книзі або збірці статей «На порозі нової України: гадкі і мрії». Мислитель тут заявляє про кінець орієнтації України на Росію, оскільки російські революціонери не змогли ефективно використати плоди революції. Замість цього, вони почали воювати проти українців і таким чином поставили хрест на спільному проживанню двох народів. Грушевський зрозумів, що ніякої широкої автономії українцям ніхто надавати не збирається, тому радикально змінив свою позицію.

Роздумуючи над альтернативою, мислитель обґрунтовує для України західну орієнтацію. Український народ, на його думку, «...в порівнянні з народом великоруським являється народом західної культури — одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним...».[18, с. 13]

Грушевський нагадує про те, що з давніх часів наша Україна має тісні зв'язки з германською та кельтською культурою Подунав'я. Ми маємо значний вплив скандинавського елемента в формуванні Київської держави, в часи розквіту якої є відомі династичні зв'язки князівських родин з німецькими та іншими державами німецької культури. Окрім того, розвивались культурні та торговельні відносини з західними землями.

Пізніше, центр українства надалі відійшов на Захід у вигляді Галицько-волинського князівства, де західна культура домінувала ще більше. Російський народ, в свою чергу, і далі продовжував жити давньоруською традицією, поринаючи в елементи фінських, татарських та монгольських звичаїв. Після падіння Галицько-Волинської держави українські землі опинились під владою Польщі. Львів, як найбільше місто, протягом кількох століть був німецьким. В ньому та в інших містах організовувались цехи робітників на європейський

взірець, а практика до Західної Європи була обов'язковою для майстрів з того чи іншого ремесла.

З занепадом Гетьманщини, автономного устрою й українських установ зв'язок з Європою втратився під тиском примусової русифікації українського життя. Вроцлав і Гданськ, як два головні історичні ринки українського експорту були навмисно зруйновані російським урядом. З XVIII століття «українське життя і культура вступають в період російський, великоруський». [18, с. 15]

Російська політика щодо українських земель полягала в намаганні розірвати всі торговельні зв'язки з її історично сформованими західними ринками, економічно притягнути Україну до півночі великоруських центрів — Москви та Петербургу. Уряд також намагався припинити будь-які зв'язки української інтелігенції з закордонними країнами, а українське друкарство, літературу та освіту знищував, щоб притягнути українців до російських шкіл та військової служби. Наслідком такої політики Грушевський називає те, що «все українське життя було вивернене з своїх нормальних умов, історично і географічно сформованої колії й викинено на великоруський ґрунт на потік і пограбунок». [18, с. 16]

На думку Грушевського, український народ належить до західно-європейського кола не тільки в силу історичних зв'язків, а й самим складом народного характеру. Присвоєння західної культури, на відмінну від великоруської, відбувалось легко та глибоко завдяки внутрішньому спорідненню, а не через зверхній примус та натиск. Поверненню України до своїх історичних традицій перешкоджає незвичайно слабо розвинене знання мов. Тому мислитель пропонує найшвидше усунути цю перепону та впровадити в школах активне вивчення німецької та англійської мов, а українську молодь відправляти закордон на декілька років не лише для пізнання мов, а й здобуття цінних прикмет з чужої культури. Водночас Грушевський зауважує, що визволення від великоруської експансії не повинно стати заміною однієї залежності на іншу, навіть добровільну. Українське життя

повинно перш за все знайти себе. Українці є орієнтальним народом, який одночасно збагачений і східною, і західною культурою. Від східної культури не варто відмежовуватись, тому що вона збагатила нашу етнографію, творчість, мистецтво, психіку, що дає нам суттєві переваги, адже ми здатні розумітися з нашими географічними сусідами з різних культурних світів. [18]

Ось такі західні орієнтири домінують в геополітичних поглядах М. Грушевського. Необхідність руху на Захід у вченого ґрунтується на принципах історичності та послідовного узгодженого розвитку.

Михайло Грушевський в своєму есе «Чорноморська орієнтація» зазначив, що окрім історичної спрямованості на Захід Україна має географічну орієнтацію на південь, до Чорного моря. З давніх часів Чорне море відігравало важливу роль у встановленні торговельних зв'язків, що простягались від Європи, балканських країн до Середньої Азії і аж до Китаю. Причорноморське побережжя відкривало нашим предкам месопотамську, єгипетську та єгейську культури. Чорне море, на думку Грушевського, є простим для мореплавання, тому мешканці активно подорожували, використовуючи силу вітрів. Науковець високо оцінив територію Подунав'я з родючими ґрунтами, які завжди приваблювали колонізаторів. [29]

Україна економічно та культурно взаємодіяла з Молдовою, через яку українці співпрацювали з Західним світом. В політичному плані Молдова виступала важливим об'єктом для різних українських політичних діячів та авантюристів. Україна завжди просувалась на південь ще з часів походів на Візантію, запорізького козацтва та колонізації Причорномор'я після падіння Кримського ханства. «Узагалі, коли обставини тому сприяли, — писав М.Грушевський, — Україна ішла до того, щоб широко заволодіти чорноморським узбережжям і стати тут твердою ногою». [18, с.18] Водночас, науковець зауважує, що становленню України на чорноморському узбережжі заважали міцні держави та російська політика, що паралізувала українське життя. [18, с.18]

В «Нових перспективах» Грушевський підкреслює, що першим щаблем

для побудови української федерації має стати економічне та культурне співробітництво народів Чорного моря, обґрунтоване географічною, економічною та культурною спільністю. Україна має максимально використовувати свої природні багатства, здійснювати обмін з народами Причорномор'я та відновити транзитні шляхи. Отже, наостанок можна підкреслити, що необхідність чорноморської орієнтації Грушевський обґрунтовує передусім географічною доцільністю. [29]

Перейдемо до розгляду ідей одного із найвпливовіших українських соціал-демократів, видатного громадсько-політичного діяча та письменника **Володимира Винниченка**.

Оцінюючи становище України напередодні російської революції 1917 року, політик зауважив, що найбільшим лихом для українців стала наявність в них прекрасної території, родючої землі, водних багатств, м'якого теплого та здорового клімату. Ці природні блага, на його думку, стали найбільшим стимулом жагучого прагнення українських ворогів заволодіти цими землями. Зокрема, це стосується Росії, яка заради цієї мети завжди намагалась споріднитись з українським народом. Росія замінила назву українців на малоросів та придумала міф про єдиний руський народ, щоб ефективніше інтегрувати українські землі до єдиної імперії. В результаті, всі відносини між Україною та Москвою характеризувались поступовим знищенням української нації аж до її повного зникнення. Це призвело до рішучого бажання українців відокремитись від насилля та утисків. [12, с. 33,34]

Для здобуття гідних умов для існування народу, зазначає Винниченко, деякі українці почали підтримувати певну «орієнтацію». Першою такою «орієнтацією» Мислитель називає «російську». Її представники вірили в те, що після перемоги Росії на фронті в ній запанують демократичні принципи народоправства, парламентаризму, свободи націй. Як правило, таких поглядів дотримувались міцно зрусифіковані українці. [12, с. 39]

Другою була орієнтація на німців. Її прихильники розраховували на перемогу Німеччини у війні та розпаду російської державності, внаслідок чого

німецька держава має захопити українські землі. На їхню думку, німецький імперіалізм є лояльнішим за російський, більш культурний та розумний. Тому, це найкраща альтернатива некультурному, убогому та примітивному царизму. На додачу, німецький народ не є слов'янським та маю абсолютну несхожу мову, а отже в силу складнощів не буде зацікавлений в мовному та культурному злитті. [12, с. 41]

Наостанок, була і третя орієнтація — українська. Вона полягала в надії на «свої сили, на рятунок своїми власними зусиллями, зусиллями своїх працюючих мас». [12, с. 41] Цієї орієнтації дотримувався і Винниченко, який запевняв, що жодний іноземний господар не буде гарно ставитись до чужого народу, він зацікавлений лише в отриманні зиску. Як правило, таких поглядів дотримувались соціалістичні течії, які «не ждали визволення ні від зм'ягченого російсько-самодержавного чи конституційного кулака, ні від закутого в залізо мілітаристичного німецького. Третя орієнтація — це орієнтація на загально російську революцію, на здобуття автономії, в якій буде вдосталь засобів для вільного національного розвитку українського народу». [12, с. 41]

На правах автономії Винниченко та інші представники УНР окреслили її територіальний склад: Київщину, Полтавщину, Поділля, Волинь, Чернігівщину, Харківщину, Таврію, Катеринославщину та Херсонщину з узбережжям Чорного моря. План територіальної організації майбутньої автономії був поданий Тимчасовому уряду, але той відмовився його затвердити, побоюючись втрати контролю над багатими південно-східними регіонами та узбережжям Чорного моря. [12, с. 168]

В «Заповіті борцям за визволення» Винниченко знову торкається питання геополітичної орієнтації. Вчений доводить, що український уряд має спиратись на сили власного народу, а не зовнішніх гравців. На користь своєї думки він наводить історичні приклади з Богданом Хмельницьким та Іваном Мазепою. Так, Б. Хмельницький, поки спирався на внутрішні сили, захищав інтереси нації та боровся за її соціально-політичне визволення, здобував перемоги над Польщею. Коли ж тільки поставив в пріоритет інтереси українських поміщиків,

звернувся за допомогою до Москви, Україна втратила свою державність на сотні років. Так само, І. Мазепа в боротьбі за незалежність замість мобілізації українського народу поклався на зовнішні сили та захищав передусім власні та інтереси союзника, через що не був підтриманий нацією. [13, с. 9,10]

Так само, Винниченко засуджує підтримку більшості представників УНР німецької орієнтації, в результаті чого прийшли Кайзерівські генерали, розігнали Центральну раду та поставили свого сателіта. [13, с. 12] Тому, робить висновок політик, треба «перестати зневажати український народ і його тамошні бойові сили «орієнтацією на зовнішні сили», які немовби дадуть Україні визволення. Без орієнтації на свій народ, без його участі в боротьбі, без його всебічного зацікавлення і ентузіазму зовнішні сили нас роздеруть і задушуть ще на сотні років». [13, с. 14]

Особливо розкритикував Винниченко діяльність Симона Петлюри, який уклав договір про перехід частини українських земель до Польщі взамін на військову допомогу. Розраховуючи на зовнішню підтримку, Петлюра та його представники знехтували інтересами української нації. [13, с. 36-38]

Отже, В. Винниченко виявився палким противником будь-якої зовнішньої орієнтації, закликав спиратися на внутрішні сили — власний український народ та не піддаватися на забаганки чужинців, як це робила українська еліта.

Схожу думку мав інший видатний політичний діяч консервативного напрямку — **В'ячеслав Липинський**, палкий прихильник ідеалу української монархії.

Мислитель жорстко критикував своїх ідеологічних супротивників, один з небагатьох тогочасних політиків, який рішуче підтримував здобуття незалежності: «...не дасть вам політичне неробство під опікою московського чи варшавського жандарма. Дасть вам її тільки тяжка лицарська боротьба за свою Владу на своїй Землі. Боротьба ця — це ваш шляхетсько-дворянський обов'язок, з якого ви вирости, в якому вся суть вашого панського на цій Землі буття. Без нього ви не пани — а раби рабів, яких раби з їх землі видідичать. Тільки боротьба за свою державу українську відродить Вас. Тільки вона дасть

вам ідею й організацію, що творять основу всякого панування, всякої політичної сили, всякої влади».[38, с. 10]

Геополітичні погляди щодо спрямування майбутньої української держави Липинський обґрунтував в одному з розділів своєї найвідомішої праці «Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму». В ній автор піднімає питання зовнішньополітичної орієнтації. Під орієнтацією, на його думку, українці розуміють «спосіб знайти собі поза межами України союзника, запевнити його в своїй безмежній відданості і, одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цією допомогою владу над своїми земляками». [38, с. 65]

Липинський виокремлює три орієнтації: 1) на Польщу, 2) на проти більшовицьку Росію, 3) на світову революцію та більшовицьку Росію. Метою будь-якої орієнтації є захоплення влади над земляками при допомозі закордонного союзника для організації української держави. Липинський такі можливості відкидає, тому що на його думку не знайдеться в світі союзника, який безкорисно хотів би посадити українську владу, орієнтовану на Україну та український народ. Кожен переслідує перш за все власні інтереси. Тому, мислитель робить висновок, що «ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути». [38, с. 67].

«В даний момент ніхто в Європі сильної і великої української держави собі не бажає. Навпаки, є багато сил, які власне зацікавлені в тому, щоб ніякої України не було, або щоб вона була якнайслабша. Тому при відбудовуванні нашої державно-національної традиції і при реставрації Гетьманства ми не тільки не можемо покладати надій на допомогу якоїсь «орієнтації», а навпаки мусимо бути готові, що різні зовнішні сили будуть нам у тому на скільки можливо заважати». [38, с. 98]

В. Липинський розглядав можливі геополітичні стратегії для України: 1) захищати західноєвропейські держави від Росії; 2) підтримувати Росію в боротьбі проти Європи; 3) відроджувати Російський Схід. Першу стратегію вже

виконує — Польща, другу — Росія, а тому Україні нічого не залишається як обрати третій варіант розвитку. Він полягає у відродженні слов'янських народів Київської Русі, серед яких українці мають зайняти провідне місце. В. Липинський це називав політичним союзом з Білорусією та Великою Русією. Союзницькі відносини з цими державами, на його думку, сприятимуть збереженню української незалежності. [49]

Отже, В. Липинський схиляється до організації держави без чіткого геополітичного спрямування, а в боротьбі за незалежність розраховує на власні сили, хоча припускає встановлення партнерських відносин з Білоруссю та Росією. На думку політика, якщо нація не може постати самостійно, то вона не є нацією. В свою чергу, політична еліта в уособленні аристократії допоможе українцям на цьому шляху.

Представники націоналістичного крила мали своє бачення стосовно геополітичного призначення України. Хоча вони прямо не вживали поняття «геополітика», але висловлені ними ідеї цілком відповідають питанням геополітики. [2]

Одним із найвпливовіших представників націоналістичного напрямку в історії української політичної думки є політичний діяч, засновник інтегрального націоналізму **Дмитро Донцов**.

Вчений зазначає, що Україна має «право на існування, обґрунтоване як географічним положенням України, яка в цьому відношенні є відокремленою областю вздовж Дніпрового басейну, так і політичними відносинами сходу й усієї Європи». [22, с. 7,8]

Д. Донцов робить детальний історичний аналіз становища української державності від часів Київської Русі, козацької держави. Українське питання, на його думку, знову стало нагальним на початку ХХ століття та потребує вирішення. Адже від «розв'язання цього питання залежить політична рівновага не лише Сходу, але й цілої Європи». [22, с. 33]

Філософ розмислює, чи можлива реалізація української державної ідеї, чи має український народ підстави для своєї держави. Умовами існування будь-

якої держави, на думку мислителя є умови зовнішні та внутрішні. Зовнішніми є умови, визначені самою природою. До них належать: величина території, її кордони, родючість ґрунту, багатства, розташування комунікаційних шляхів. В свою чергу, внутрішні умови випливають з самого народу: його чисельності, спільної мови, історії, культури, державного інстинкту. На основі цих показників Донцов і визначає потенціал української державності. [22, с. 34]

Територія, яку населяє українська нація, займає 850000 кв. кілометрів, що робить її більшою навіть за Німеччину. Взагалі, територія, на думку Донцова, відіграє чи не найбільшу роль, адже багато культурних і політичних завдань припадають лише на великі держави. Маленькі країни часто потребують належності до великих господарських областей, що робить їхнє становище невпевненим. Україна з 30-мільйонним населенням та величезною територією цього не потребує. Її етнографічні простори дозволяють створити велику господарську область. Важливе значення має й розташування комунікаційних шляхів. Майже вся північна частина Чорного моря населена українцями, а найбільші річки(Дніпро, Дністер, Прут) впадають у Чорне море і таким чином зв'язують Україну із Середземним морем. З стратегічної точки зору кордони України захищені великими ріками зі сходу та північного сходу, болотами з півночі й морем з півдня. [22, с. 34]

Україна має найродючіший ґрунт в Російській імперії, належить до найбагатших країн сільськогосподарської продукції в Європі. В індустріальній сфері держава посідає провідне місце серед інших російських провінцій і має всі передумови для розвитку власної промисловості. Зважаючи на статистичні показники, Донцов робить висновок, що «Україна, яка годує всю Росію продуктами своїх природних багатств, має змогу багато економічних потреб свого населення заспокоїти власними продуктами і тим самим стати незалежною, замкненою господарською областю». [22, с. 35]

Отже, за показниками величини території, кількості населення, кордонів та природних шляхів, зв'язку зі світовим ринком є всі підстави для державного існування українців.

Обґрунтовуючи внутрішні передумови державності, Донцов говорить про належність українців до західноєвропейської культури. Особливо це помітно в політичній організації. Московське царство було деспотичною монархією, Україна ж була глибоко проникнута аристократично-республіканськими тенденціями. Вчений вдається до порівняльної характеристики соціальної структури суспільства в Україні та Росії. На його думку, в Україні завжди були сильні соціальні стани, які жили власним політичним життям: незалежна земельна аристократія, напівзалежне селянство та вільні міста.

Українські міста особливо вказують на західноєвропейське походження української цивілізації. Російські міста ніколи не були природними продуктами господарського життя. Вони скоріше засновувалися не для населення, а для потреб влади, були адміністративними та військовими центрами, де проживали військові та урядовці. В таких умовах міське населення не могло розвиватися як самостійний елемент. Українські населені пункти, в свою чергу, керуючись Магдебурзьким правом, були зорганізовані за всіма канонами місцевого самоврядування.

Вже з IX століття українці через Польщу перебували в постійному контакті з Заходом та Римом. З XVII століття під тиском католицької церкви в Україні відкрили духовні школи, Вищу школу в Києві, де вивчали латинську та грецьку мови. Українське духовенство подорожувало європейськими країнами та за рівнем освіченості стояло вище за російське. В церковному питанні українське духовенство, виховане на західній культурі, ніяк не могло прийняти російського цезарепапізму й відмовлялось визнавати над собою вищу владу московських патріархів. Пізніше вони зробили це за умови дотримання вільного обрання церковних осіб духовенством та звичайними людьми. Отже, для українців характерна вільна автономна церква з подобою до церковного устрою на Заході. [22, с. 36, 37]

Донцов піднімає питання зовнішньополітичної орієнтації. Вирішити українське питання, на його думку, можуть Німеччина та Австро-Угорщина в разі перемоги над Російською імперією. Тому, вчений розраховував на

майбутній союз з цими державами. [22, с. 40]

В «Підставах нашої політики» Донцов оцінює роль новоутвореної радянської Росії в соціальних рухах Європи. На його думку, під прикриттям соціалістичних ідей ховається російський імперіалізм, який протиставляє себе європейській цілісності. Росія намагається нав'язати свій метод соціальної революції на заміну європейського методу західно-буржуазного лібералізму. Таким чином, з 1914 року виникає політичний та соціальний конфлікт культур двох національних ідеалів. [23, с. 18]

Україна, в силу свого географічного розташування, перебуває в центрі цього конфлікту, «тому мусить намітити лінії зовнішньої та внутрішньої політики, або краще їх вибрати». [23, с. 18] На думку Донцова, це завдання завжди повставало перед українською державністю, але так і не було вирішене.

Зовнішньополітична орієнтація України диктується її історичними традиціями, географічним положенням та спеціальною історичною роллю. Донцов наголошує, що в геологічному, кліматичному аспекті, особливостях річкової системи Україна не є продовженням східної російської рівнини. Більше того, вона через свою річкову систему пов'язана з Литвою та Польщею та є продовженням середньої Європи. Внаслідок такого розташування Україна стала територією боротьби двох культурно-політичних світів: візантійсько-татарсько-московського та римсько-європейського. [23, с. 72]

Україна стримала переможний похід російського абсолютизму на Захід і це є її головною заслугою перед Європою. В цій боротьбі проти Сходу у власній державності та західній культурі і лежить українська національна ідея, що повинна стати цілою політичною програмою. Україна є ключем до панування Європою. Як тільки вона стає на бік західної спільноти, то Європа в спроможі втримувати Росію. Коли Україна відходить до Сходу, Європа опиняється у програшному становищі. Україна зможе відокремитись від Росії та відродити зв'язки з західноєвропейською культурою тільки за умови розвитку всіх елементів окцидентальної культури, яка стане вагомою опорою проти російських впливів. [23, с. 74-77]

Для досягнення цієї мети Донцов виокремлює два основних завдання у внутрішній політиці України: 1) наслідування західної культури, 2) повна сепарація від Росії. Для втілення європейського курсу, на думку Донцова, необхідно здійснювати вестернізацію нації в усіх сферах внутрішньої політики: політичній, соціальній, культурній та релігійній. Справжній європейський ідеал, зазначає вчений, будується на визнанні індивідуальності людини, особистому зусиллі, егоїзму в суспільній праці, на засадах організованого колективу, енергичній обороні національним колективом своїх прав, несприйнятті ідеалів російської деспотії, ідей соціалізму, космополітизму та соціалізму.[23, с. 109]

Український народ має зібрати всі сили, щоб реалізувати свою волю. Цитуючи Бісмарка, вчений найважливішою силою називає національний егоїзм. Окрім того, треба відкидати романтизм, який пропагує космополітичні гасла. Найнебезпечнішими для політичної нації є космополітичні ідеї федералізму, пацифізму та інтернаціонального соціалізму

Внаслідок федералізації нація стає додатком чужого національного ідеалу. [23, с. 78,79] Економічна федералізація з Росією є недоцільною, адже Україна своїми торговими шляхами більше пов'язана з Західною Європою. Крім того, економічна федералізація часто стає передумовою політичної, оскільки в такому випадку необхідно боронити торгові шляхи спільними збройними силами. [23, с. 80]

Наступною небезпекою для становлення української державності є ідеї пацифізму. Історія показує, що людство ще не винайшло таких способів взаєморозуміння, які б зупинили війни, повстання та масові кровопролиття, [23, с. 80] а тому заспокоювати націю вічним миром та братерством народів є справжнім злочином. На думку Донцова, пацифізм захищає світові імперії від повстань підкорених націй. Мислитель додає, що згідно з ідеями пацифізму «балканським Слав'янам вічно лишатися під тиранією султана через небезпеку викликати світовий пожегу, націям російським не сміти пробувати визволитися з пазурів московського імперіалізму». [23, с. 81]

Інтернаціональний соціалізм небезпечний тим, що його представники в свій час закривали очі російського царату в Галичині, не підтримували нації, що боролися проти російського ярма. Одні позитивно ставилися до царської диктатури в Україні, інші — до диктатури радянської. Обидві течії інтереси міського пролетаріату ставили вище за інтереси переважно сільської української нації. Тому, робить висновок Донцов, «інтернаціональний чинник треба рішуче відкинути». [23, с. 87]

Замість цього вчений пропонує «шукати опертя в державах, котрі діють в напрямку здійснення нашого національного ідеалу». [23, с. 87] Як правило, це держави, які суперечать інтересам Росії. Донцов запевняє, що в історії жодна нація не змогла здобути незалежність тільки власними силами. Авжеж, філософ розуміє, що залучення зовнішніх гравців криє в собі небезпеку, але це, на його думку, не принесе більшої шкоди, ніж російський імперіалізм. [23, с. 87]

В боротьбі проти російського імперіалізму, вважає Донцов, краще забути про суперечки з іншими державами. Наприклад, з Польщею ми маємо багато конфліктів, але всі вони мають локальне значення. [23, с. 96]

Фактично, в міжнародних відносинах Донцов керується принципом меншого зла. Він зазначає, що перед Україною постає вибір: «чи з'єднати всі українські землі під егідою Росії, витрачаючи їх непідлеглисть або, в зв'язку з цілим союзом держав від Балтики до Чорного моря (включаючи Румунію та Угорщину) добиватися цієї непідлеглисті ціною деяких територіальних хвилевих уступок». [23, с. 98]

Росія в своїх імперіалістичних цілях зацікавлена в знищенні Києва та Варшави, як незалежних політичних центрів. Тому, щоб захистити себе, Україна має належати до цілісної Європи. Виконання цього завдання має стати категоричним імперативом її зовнішньої політики. [23, с. 99-101]

У праці «Українська державна думка і Європа» Д. Донцов обґрунтував стратегічну перспективу розбудови української держави. Сильна українська держава, на його думку, стане важливим чинником європейської рівноваги, оскільки нівелює перевагу Росії над Середньою Європою через її абсолютне

панування над рівнинним простором між Дніпром і Балтикою, її домінування на Північному Причорномор'ї. Україна в міцному союзі із сусідніми середньоєвропейськими державами від Естонії до Грузії, від Польщі до Румунії стане надійною основою стабільності і геополітичної рівноваги для всієї Європи. [2]

Отже, Дмитро Донцов в своїх працях оцінив можливості становлення української державності з географічної точки зору. Вчений визначив геополітичне призначення України, яке полягає в боротьбі з російським імперіалізмом. Наостанок, Донцов одним із перших серед інших діячів Визвольних змагань(1917-1921) запевнив про необхідність співпрацювати з тактичними противниками заради перемоги над стратегічним ворогом.

Підсумовуючи матеріали розділу, можна зробити висновок, що розглянуті геополітичні концепції були сформовані переважно на ідеологічній основі. З цього випливають різні погляди на зовнішньополітичну орієнтацію, вибір союзників, необхідність незалежності держави. Але, незважаючи на ідеологічні протиріччя, можна побачити тенденцію, що всі мислителі високо оцінювали важливість української держави на геополітичній карті, її природні багатства та вагоме географічне розташування.

Розділ 3. Сутність чорноморської доктрини

Торгівельний шлях «із варяг у греки» залишається актуальним ще з часів Київської Русі. Ідея і проект створення Балто-Чорноморського альянсу східноєвропейських держав існує і розробляється українськими, польськими і литовськими геополітологами вже понад 100 років. Чорноморська доктрина полягає в тому, що всі причорноморські країни мають об'єднатися в союз навколо спільних політичних, економічних та соціальних цінностей. Прихильниками такої концепції в українській політичній думці були Юліан Бачинський, Михайло Грушевський, Микола Міхновський, Юрій Липа, Степан Рудницький. [15]

Історик та публіцист **Степан Томашівський** в своїй найвідомішій праці «Українська історія: старинні і середні віки» розглянув Україну як історико-географічне поняття та приділив увагу ідеям історичного життя українського народу.

Томашівський запевняє, що в етнологічному та історичному аспектах дуже важко виокремити поняття «України». Україна добре визначається саме в географічному плані. Вчений виокремлює її природні межі: це поліські болота на Півночі, Карпати на Заході, ріка Дунай, Чорне море та Кавказ на півдні. Саме ці географічні об'єкти є підвалинами української державності. А от північний схід залишається її найслабшим місцем. [46, с.2] Велику роль для української держави, на думку Томашівського, відіграє Чорне море. Як зазначив науковець: «Планетарне положення України вирішене Чорним морем, яке цим способом стає географічною, політичною, і господарською основою цієї землі». [46, с.2]

Поряд з морем та річковою системою автор згадує про кліматичні умови, які, на його думку, сприяли формуванню на українській території лісової, лугової та степовою зон. Різноманітність цих зон стимулювала культурну боротьбу та конкуренцію між народами. Майже вся українська земля придатна для землеробства, тому всі інші галузі праці протягом історичного розвитку відходили на другий план. [46, с.3]

Етнографічна українська територія нараховує приблизно 40 млн. людей та лежить в трикутнику рік і моря: Дністер і Донець, Прип'ять-Десна-Сейм і Чорне море. [46, с.4] Вагома роль Чорного моря в житті українців триває 14-віковий простір часу: його морські шляхи знайомили з культурами Месопотамії, Сирії, Єгипту, Греції. Чорне море творило підставу політичного, економічного і культурного життя народів та держав, наближених до нього. [46, с.13]

І ця вагомість Чорного моря не залишається історичною, вона видозмінюється, Чорне море в сучасному світі виступає основою нового культурного, економічного та політичного розвитку України, центром обміну культурними цінностями між державами. [46, с.14]

Наступний вчений — засновник української географії, **Степан Рудницький** досліджував широке коло наук: географію, картографію, етнографію, історію. На основі суттєвих наукових доробків вчений сформулював свою геополітичну концепцію.

Рудницький стояв на позиціях самостійності українського народу: «Нема ніякого сумніву, що український народ має свою питому землю, що творить виразну й одноцільну географічну одиницю. Нема вже ніякого сумніву, що є всі дані для самостійної України: земля і самостійний супроти інших народ». [43, с. 79] Незалежність вкрай необхідна, оскільки тільки так «зможе український народ перемінитися з темної, злиденної маси в свідому, поступову, культурну націю та розвинути всі великі засоби рідної землі». [43, с. 88]

Характеризуючи українську державу, науковець наголошує на її великих розмірах та кількості населення в порівнянні з іншими країнами Європи. Україна простягається на північному Причорномор'ї та розташована на найважливіших шляхах Європи та Азії, володіє значними покладами природних багатств, серед яких найціннішим Рудницький називає родючі землі.

Вагомість Чорного моря, прогнозує Рудницький, буде зростати, а разом з ним і велика політично-географічна роль України. [43, с. 107] Наша держава має найкращі умови для опанування Чорного моря. Україна має доступ із

Східної Європи до балканських країн, Вірменії, Персії, Месопотамії, лежить на найкоротшому сухопутному шляху з Західної Європи до Індії. Від політичної ситуації в нашій державі, наголошує вчений, буде залежати доля багатьох європейських держав. [43, с. 115]

Вчений детально описує географічних сусідів української держави: Росію, Білорусь, Польщу, Угорщину, Молдову. Для зміцнення України як лідера чорноморського союзу особливу роль посідає Румунія. Рудницький визнає, що в історичному плані взаємовідносини України та Румунії є складними, але з Румунією, як з однією із наймогутніших причорноморських держав необхідно встановити добросусідські відносини, щоб взаємовигідно забезпечити охорону кордонів. [43, с. 132]

Оцінюючи надійність українських кордонів, найкращими з них Рудницький називає узбережжя Чорного та Азовського морів. Далі виокремлює карпатські межі, посиляючись на їх важкопрохідність. [43, с. 116] Інші кордони та й загалом територія України є легкопрохідною. З одного боку, це сприяє втриманню одноцільності й порядку в державі, пересуванню військ, а з іншого — ворожим набігам загарбників, що не раз демонструвала історія. [43, с. 119]

Важливим для безпеки української держави є, на думку Рудницького володіння Кримським півостровом. На жаль, Київська держава не спромоглася приєднати Крим. Негативним для України стало політично-географічне значення Кримських гір, за якими ховалися візантійці і готи, які й не допустили прилучення Криму до староукраїнської держави. Як наслідок, півострів на сотні років став центром проживання кочовиків, які змогли відтіснити українців від моря і стали головним чинником руйнування України. Тому, зауважує Рудницький, політично-географічне значення Криму для України є високим, а її могутність та самостійність без володіння півостровом завжди піддаватиметься сумнівам.

Українські річки, зазначає Рудницький, виступали важливим способом державотворення. Київська Русь зародилась на теренах Дніпра, яке забезпечувало торговий шлях «з варяг у греки» та сполучення з Візантійською

імперією. Пізніше, як продовження українського державотворення, над Дніпром постала Запорізька Січ. Геополітичну роль інших річок на території України Рудницький не визнає суттєвою, але зазначає, що густа західна річкова система посприяла встановленню зв'язків з Європою та принесла українцям західноєвропейські впливи. [43, с. 123]

Більшість річок розгалужуються і впадають до Чорного моря, а це говорить про необхідність «шукати головної політично-географічної підпори на чорноморському побережжі», [43, с. 124] що полягає в «пошуку зв'язків і союзів з могутніми державами, які панують на морях і мають визначні інтереси в Передній Азії». [43, с. 123,124]

Цікавим є думка Рудницького про те, що велика родючість українських земель має негативні політично-географічні наслідки. Завдяки чорноземам більшість українців стали хліборобами, а для хліборобських народів, зауважує науковець, характерна «малопростірність й отяжіла сутужність політичної думки». [43, с. 122] Легкий доступ до природних ресурсів не формує міцного духу, характерного для всіх державотворчих народів. Більше того, великі природні багатства України приваблювали завойовників, що простежується і нині. [43, с. 122]

Автор оцінює значення України для світової спільноти. Воно полягає в зупиненні російського імперіалізму. Не маючи міцних кордонів на півночі, Україна муситиме опиратись на своє морське узбережжя. Як могутня національна держава, вона суперечитиме цілям Росії в експансії на східному та південному напрямку. Українці з міцними демографічними ресурсами здатні виставити 5-мільйонну армію, яка захищатиме не тільки власний народ, але й держави Середземномор'я, Суецький канал та шлях до Індії. Тільки тоді, коли західні держави пануватимуть в Середземному морі, може розвинутиись мореплавство в Україні. З утворенням незалежної України західні держави зможуть побудувати нові торгівельні шляхи, що проходять через рівнини та легкопрохідні території. [43, с. 204-207]

Отже, Рудницький своїми геополітичними ідеями детально обґрунтував

необхідність незалежності української держави не тільки для українців, а й для інших держав, зважаючи на її географічне розташування. Вільна, незалежна і сильна Україна є запорукою світового порядку, безпеки, та чинником стратегічної стабілізації у міжконтинентальному масштабі.

Варто розглянути геополітичні погляди громадсько-політичного діяча, філософа та ідеолога ОУН **Юліана Вассияна**.

В своєму есе «Простір між Москвою та Візантією» вчений розглянув українські території як проміжну ланку між культурними світами: християнство поширилось через наші землі до Москви, католицизм зупинився на території України. Внаслідок цього українцям притаманна половинчастість, яка виражається у внутрішній несучільності, розшарованості та відсутності органічного центру в історичному житті українського народу.

Вассиян підкреслює історичність південної української орієнтації на Чорне море. Так, філософ згадує походи київських князів на Візантію, походи Святослава Завойовника на інші народи Причорномор'я. Останній навіть, зауважує мислитель, в намаганні оволодіти берегами Чорного моря відрікся від Києва як політичного центру Київської Русі на користь міста Переяславець, що було тоді осередком в південній Болгарії. [10, с. 94]

На думку мислителя, «Ідея експансії на південь включно із здобуттям перемоги і гегемонії над Візантією могла дати силу староукраїнській державі, погінну силу політичного заповіту і таким чином зорієнтувати русло державної політики до активності територіальних надбань...». [10, с. 95] Але в Києва не було великої зовнішньополітичної ідеї, яка б зосередила життєві сили в одному державному центрі, що стало наслідком формування феодального устрою. [10, с. 95]

Отже, Вассиян приходить до висновку, що «Київ не доріс до рівня, на якому зароджується воля до світового панування. Інакше, колонізація чорноморських степів відбулася б ще в старовину і Царгород ніколи не був би здобиччю переможного походу мусульманства, а Москва не могла б уже кинути гасла «Третього Риму» і перебрати на себе місію організатора

європейського Сходу». [10, с. 96] Київ став політичним, культурним та релігійним центром лише на декілька століть, але географічно межуючи з Візантією, він не зміг в повній мірі перейняти римські традиції, а тому остаточно втратив державну незалежність. [10, с. 97]

Однією з форм державної політики Вассиян називає політику простору: «треба опанувати, щоб панувати, або бути самому опанованим, підбитим». [10, с. 97] Перед київською державою поставало два завдання для втілення політики простору: 1) опанування чорноморського басейну, 2) перейняття східно-римської цивілізаційної спадщини від Візантії. З географічної точки зору, зауважує вчений, українській землі не бракувало нічого для становлення державності окрім державотворчого, амбітного, антропологічного характеру її народу. В результаті Київ, хоч маючи всі переваги, втратив своє політичне первородство і програв конкуренцію Москві, що помітно і сьогодні. [10, с. 104]

Отже, Вассиян обґрунтовує доцільність чорноморської орієнтації виходячи з історичного аналізу. Київська держава від заснування повернена обличчям до півдня, до Чорного моря, куди тягнеться Дніпро й показує українцям цей природний напрямок розвитку української держави. Київ через політичну роздробленість не зміг простягнутись на південь, а вже в часи його занепаду це було реалізувати ще складніше, адже на Україну почали тиснути із заходу та півночі, що вимагало додаткових сил для оборони. Більше того, на півдні постала потужна турецька сила, що заважала природному руху України до Чорного моря. [10, с. 106]

В іншій своїй праці «Степовий сфінкс» Вассиян оцінює природні багатства України. Так, на його думку, український народ володіє родючими землями, лісами, горами та річками. Але багаті на природні ресурси українські території не посприяли формуванню міцного національного характеру у його жителів. Як написав філософ: «...настирливий заклик стихій української природи не збудив сильних і тривких зворушень в українській душі». [10, с. 49]

Вчений розвиває свою гіпотезу та наголошує, що діяльності українського народу на його території майже не видно, українці так і не навчилися

використовувати природний потенціал своєї батьківщини. Сила української природи вимагала міцного духу, яким не був наділений український народ. Тому, на сприятливі рівнини століттями приходили чужинці та панували над місцевим народом. [10, с. 50]

Вони «керувались простим актом перемоги дужчого над слабшим» [10, с. 51], були провідною силою, яка і творить історію. Український народ, в свою чергу, не зумів стати джерелом власного історичного розвитку і був змушений підкорятися наказам чужої волі, що простежується і сьогодні. Але це не означає, що українці завжди є покірними та поневоленими. Їм притаманний вибуховий характер. Тобто, вони можуть десятиліттями і навіть сотнями років терпіти а потім, коли з'являється харизматичний лідер, хвилиною піднятися проти загарбників. [10, с. 51,52]

Отже, українцям постійно не вистачало завойовницько-панівних нахилів. Географічне середовище сформувало з них хліборобів, які тісно пов'язані з своєю землею, є миролюбивими та поринутими до своїх вузько-особистих, родинних і побутових справ. Крім того, українцям була притаманна осілість, що визначила їхню вічну оборонну позицію. В результаті, народ хліборобів зміг опанувати великі простори, цілині степи, але не зміг протистояти чужим завойовникам. [10, с. 53]

Фактично, Вассиян стверджує, що геополітичний успіх України залежить не скільки від її географічних та історичних особливостей, але й від національного характеру її мешканців. Багато здобувають ті держави, народи яких перейняті високою метою, боротьбою за своє незалежне існування. Українці, на жаль, до таких не належать, оскільки вони є історично пасивними, мають неконсолідований геополітичний простір. Наостанок, Ю. Вассиян назвав Україну «степовим сфінксом» через велику загадковість української землі, у просторах якої то вибухають, то фатально чомусь затухають містичні сили життя. У її степах розвіялася історична енергетика киммерійців, скіфів, сарматів, печенігів, половців, української козаччини. Цій хліборобській землі у вирішальні моменти історії бракувало відваги і духу активної експансивності.

[2]

Отже, підсумовуючи геополітичні ідеї Ю. Вассіяна, можна зазначити, що український народ в силу особливостей національного характеру не зміг опанувати свій геополітичний простір, тому був приречений на підкорення могутніми сусідами. Лише через кардинальну зміну ментальних засад нації Україна зможе втілити південну чорноморську орієнтацію та запанувати в своєму геополітичному регіоні.

Автором Чорноморської доктрини як цілісної геополітичної концепції безперечно є громадсько-політичний діяч, ідеолог українського націоналізму **Юрій Липа**. Чорноморську доктрину науковець обґрунтував в другому томі своєї всеукраїнської трилогії.

Липа вводить поняття чорноморського простору, в основі якого лежить Чорне море. Цей простір в своєму бутті, на його думку, може утворити політичну спільноту, яку має організувати Україна в силу свого земного багатства, кількості населення та особливого національного характеру. Українці вирізняються помітним скептицизмом, раціоналізмом та моральним фанатизмом з посиленням відчуттям справедливості. [37, с. 9-11]

Україну Липа називає «склепінням довкола Чорного моря, склепінням, що має свій ключ і свої пункти опертя, і свій геополітичний зміст». [37, с. 14] Важливими умовами для безпечного існування України вчений називає державну спільність з Білоруссю, що дозволить захистити північні кордони та володіння Тавридою (Кримським півостровом). [37, с. 14]

Під Тавридою Липа розуміє «центр усіх морських доріг Чорного моря, підпору цілого північного узбережжя». [37, с. 14] Зважаючи на історичні, етнографічні підстави півострів має відійти Україні як правонаступниці Боспорського царства, Київської Русі. [37, с. 16] Ю. Липа відмічає, що присутність Росії в Криму робить її господарем Чорного моря і ставить у залежність від неї балканські країни, без яких зміст об'єднання втрачається.

Вчений писав, що «не відокремлення України від Росії є нашою головною метою, а витіснення її з Чорного моря». [37, с. 12] «Таврида — це ключ до

панування над водами Чорного моря. Цей півострів входить далеко в море і ділить його на дві половини — східну і західну. Його запілля — це найбагатші землі Чорного моря, з нього можна легко сягнути до гирел усіх важніших Чорноморських річок» [37, с. 12]

Ю. Липа перераховує так названі опертя — міцні підвалини української державності. На заході — це річки Дунай та Дністер, на сході — Дон, Волга.[37, с. 18] Кордони в свою чергу, повинні бути окреслені не на цих опертях, а на межах української культурно-етнічної спільноти. [37, с. 22] А українці, як зазначає Липа, розселилися з півночі на південь по всім чорноземним територіям. Тому, вчений робить висновок, що зв'язок з чорноземом є передумовою української державності. «Родючість української землі була мабуть одною з головних основ творення й існування української держави, бо підсобляла хліборобству, осілости й загущенню населення». [37, с. 29]

Крім родючих земель, підставою фізичної оборонності України Липа називає її промисли в трикутнику енергетичних засобів України: Донбас-Кривий Ріг-Керч. Приділяє увагу Липа і можливим союзникам України. Серед них, перш за все, згадує Туреччину. Географічна близькість Туреччини до України робить товарооборот між ними вигідними. Окрім того, натиск на Україну з півночі та з південного заходу на Туреччину створюють гарні умови для політичного зближення. Липа запевняє: «Ті зміни, що сталися в Туреччині, тільки ще більше зближують її до України і взагалі до чорноморських країн». [37, с. 43]

Найбільшої уваги для українців, на думку Липи, варта Болгарія. Крім кровного та мовного споріднення українців та болгар їх пов'язує релігійний та літературний ґрунт. Стара українська письменність розвинулася під безпосереднім впливом староболгарського письменства, а Україна відіграла помітну роль у формуванні національного болгарського відродження в уособленні Венеліана, Драгоманова, Шевченка. Наразі, українцям випадає особливо важлива роль встановити дружні відносини з не чужою для них

Болгарією. Крім того, Липа згадує Румунію, Угорщину, як майбутніх членів чорноморського союзу. [37, с. 65]

Ці держави утворюють чорноморський простір — споріднену політичну спільноту та зону вільної торгівлі. Але для інших країн чорноморський простір є колоніальною територією. Липа називає його політично пасивним та неорганізованим, тому цей простір легко піддається експансіям. Перш за все, це пояснюється розвитком аграрного господарства на чорноземних землях та відсутністю потужного індустріального виробництва. «Чорноморські краї не мають розвиненого промислу, опертого на власному чорноморському капіталі». [37, с. 74,75]

Шляхом посилення індустріалізації Липа називає розвиток націоналістичних рухів. На його думку, націоналізм сприяє послідовному затвердженню різноманітних форм життя і праці, що добре простежується на прикладі Туреччини. [37, с. 78] Головним же напрямком економічної активності мають стати кооперативи — вільні об'єднання господарників та промисловців. Липа має надію, що «капіталізація кооперативного руху типу поіменних акційних спілок матиме найбільший успіх і над Чорним морем повстане своєрідний тип солідаристичного капіталізму». [37, с. 82]

Липа також вводить поняття «свідомості одності». [37, с. 85] Це свідомість, яка має органічно виникнути в чорноморських держав із відчуття спільної загрози, наступу чи натиску ззовні. Відродження чорноморських націй зустрине багато перепон та складностей, які мають довести, що ключ до їх успішного майбутнього лежить в створенні спільності. [37, с. 85,86]

Вчений називає це визволенням народів Чорного моря. Створення на його теренах союзу — це гасло справедливості, що протиставляється всім спробам перетворити чорноморські землі в колоніальний простір. В основі майбутнього об'єднання лежать спільні економічні інтереси та забезпечення доцільного господарювання на території чорноморського простору. Зазначені заходи є необхідними, адже в сучасну епоху домінують тільки великі державні господарства. [37, с. 90]

Український народ, зважаючи на свою націоналістичну та волелюбну вдачу найбільше підходить для організації чорноморського союзу. Липа виокремлює головні завдання для українців: 1) утримувати лідерські позиції в промислі та торгівлі над Чорним морем, спрямувати торговельні шляхи чорноморських країн до себе та дбати про морські, повітряні, сухопутні сполуки; 2) утримувати першість в духовній сфері, перш за все в православ'ї.[37, с. 146,147]

Отже, ініціатором зближення чорноморських держав має стати Україна в силу свого географічного положення та демографічного потенціалу. Україна володіє чотирма сьомими чорноморських просторів і багатств. Тому, від нашої держави обставини вимагатимуть найбільшого відчуття міжнародної ситуації та організації союзу чорноморських держав — об'єднання «живих державних організмів, що мають спільні економічні, політичні інтереси і відчуття нової вищої справедливості» [37, с. 91]

Аналізуючи геополітичну концепцію Ю. Липи, можна з впевненістю сказати, що вона не втратила актуальності і в сучасності. Навіть незважаючи на анексію Криму Російською Федерацією, Україні вкрай вигідно просуватись через Чорне море на південь, де ще можна налагодити взаємовигідне економічне співробітництво і знайти союзників для вирішення важливих політичних і безпекових питань, захищаючи власні інтереси. [33]

Водночас, є підстави і для критики постулатів ученого. Так, професор Роман Додонов, порівнюючи геополітичні концепції російських та українських науковців, зауважує, що «прагнення ж об'єднати навколо України інші народи Причорномор'я пояснюється не стільки економічним, дипломатичним, військовим потенціалом, скільки зрозумілим бажанням знайти місце молодій держави поза межами Російської імперії, створити новий світовий порядок, де б Україна відігравала впливовішу роль». [21]

І це досить влучно помітно в програмній брошурі Ю. Липи «Панування, труд і лад»: 1) «Україна — це могильник російської імперії. Не можемо уявити собі інше майбутнє. Знищення Росії — як центру наднаціонального розподілу

земель над Волгою, Печорою і Білим морем — відповідно до їхнього національного і історичного змісту — це передумова сильної України. Україна, маючи геополітичне опертя на Чорному морі, може існувати, але існувати і розвиватися може лише тоді, коли не допустить суперництва на Півночі» [36, с. 208].

2) «Авторитативність між Білим та Чорним морями може бути спокійною тільки у руках українців. Не відокремлення України від Росії є нашою головною ідеєю, а знищення наднаціонального авторитету Росії у дотеперішніх північних центрах і вкорінення цієї ідеї в українській столиці — це головне! Неможливо примирити московського центру з українським центром, не можна говорити про державну співпрацю у цих двох центрах. На просторах великої Росії не може бути двох великопромислових, двох великодержавних центрів, двох великих збірників енергії! Вони виключають себе взаємно» [36, с. 208,209]. Наостанок, Липа робить прогноз, що «Вільна Україна буде не після звільнення Києва, а після знищення Москви як столиці російської наддержави». [36, с. 209]

Мирослав Дністрянський зазначив, що «в дусі свого часу Юрій Липа перебільшував значення антропологічних чинників в соціально-політичних процесах, унікальність українських культурно-історичних традицій. Його трактування давньої історії України не позбавлене міфологізації» [20, с. 77].

Як бачимо, чорноморська орієнтація української держави стала популярною серед мислителів ХХ століття і не втрачає актуальності в сучасності. Українські геополітики обґрунтували її доцільність переважно з географічної точки зору, зважаючи на особливості річкової системи України, вагомій ролі моря, яке відкриває широкі можливості для держави. Водночас, дехто спирався й на історичні обставини, посиляючись на походи Святослава Завойовника, запорозьких козаків та активну колонізацію південних українських земель в ХІХ столітті. Наостанок, в реалізації чорноморської доктрини її автори вбачали можливість молодій державі захиститись від

посягань войовничих імперій, які в Україні та інших державах Причорномор'я не вбачали самостійних суб'єктів на світовій політичній арені.

Висновки

В даній роботі я дослідив ідеї мислителів української геополітики від її витоків до середини ХХ століття. В першому розділі було проаналізовано такі визначні праці як «Повість минулих літ», «Історію русів», ідеї діячів Кирило-Мефодіївського братства, Ю. Бачинського, М. Драгоманова, І. Франка. В другому розділі — В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, В. Липинського. Наостанок, в третьому розділі дослідив праці творців чорноморської доктрини: Ю. Вассіяна, Ю. Липи, С. Рудницького, С. Томашівського. Я намагався сформуванати цілісну картину, яка б дозволила відобразити специфіку розвитку української геополітики, виявити оптимальну модель її втілення на практиці.

Результати мого дослідження дозволяють встановити втрачений зв'язок між минулим та сьогоденням геополітичної науки. З впевненістю можу сказати, що ідеї мислителів багатолітньої давності не вратили свого значення і цілком можуть використовуватись для формування сучасної української геостратегії.

Представники української геополітики піднімали питання рівноправності українського народу, його історичної місії, зовнішньополітичної орієнтації, пошуку союзників; описували особливості українських територій, народу, розглядали різноманітні (історичні, географічні, етнологічні) чинники, що вплинули на геополітичне становище українських земель. Цей величезний обсяг наукових здобутків є джерелом обґрунтування української держави та її ролі на світовій політичній арені.

Внаслідок написання роботи мені вдалося розробити рекомендації для сучасної української геостратегії: в питанні зовнішньополітичної орієнтації треба керуватись національними інтересами та не підлаштовуватись під могутніх геополітичних гравців. При пошуку союзників краще дружити з країнами, які мають схожі зовнішньополітичні інтереси. Окрім того, Україна має підтримувати добросусідські відносини з державами, з якими вона має незначні конфлікти, щоб спрямовувати свою міць проти більш небезпечної загрози.

Більшість мислителів, спираючись на багатолітній історичний досвід, обґрунтували належність українського народу до світу західноєвропейської культури, тому зв'язок України з європейськими країнами варто посилювати як в економічному, так і в культурному напрямках, водночас зберігаючи власну культуру, багату також східними впливами.

Вкрай важливо ефективно використовувати природні багатства — а це перш за все чорноземи та широкий вихід до Чорного та Азовського морів, що з'єднують Україну з світовим товариством. Водночас, не слід забувати про індустріальну промисловість, використовувати для її розвитку багату природну сировину. Слідуючи чорноморській доктрині, ми маємо більш інтенсивно взаємодіяти з країнами Причорномор'я, Кавказу, Близького Сходу, що відкриє для нашої держави широкі можливості та посилить її геополітичне значення у світі.

На основі досліджених праць мислителів української геополітики я дійшов до висновку, що геополітичне призначення України треба визначати з призми внутрішньої та зовнішньої складової. Внутрішня полягає в ролі української держави для її громадян, а саме це — ефективне використання природних ресурсів, географічного розташування, збереження духовної та культурно-історичної спадщини, протистояння експансіонізму інших держав, що в сукупності забезпечить нормальну життєдіяльність українських громадян.

Зовнішня складова, в свою чергу, являє собою місце України на глобальній політичній арені. Тобто, мається на увазі, яку користь може принести наша держава для світового товариства. В першу чергу — це роль транзиту та об'єднання різних культурно-історичних цивілізацій, на чому наполягала більшість вітчизняних мислителів.

Побіжний огляд загальновідомих історичних подій в контексті геополітики дозволив мені усвідомити, що Україна протягом тисячоліть перебувала в центрі геополітичних процесів. Через постійний інтерес до багатих українських територій нашим предкам було вкрай важко вибороти незалежність. Українці часто опинялись під впливом різних культурних світів,

через що зараз в нашого народу немає розуміння єдиного геополітичного вектору. Це викликає труднощі та вічне дрейфування на місці без усвідомлення свого призначення.

Тому, вкрай доцільно згадати слова сучасного дослідника Олега Багана, який вважає, що для українців, їх національної політичної еліти дуже важливо: «відчути себе, у середині важливого геостратегічного простору, побачити його можливості і перспективи, позбутися ментальної провінційності, і з цієї точки зору накреслити масштабне майбутнє відродження Держави, вже не сателітної, а провідної Держави на світовій геополітичній шахівниці — Вічної Понтиди, неуникненної і стратегічно важливої опори єдиної Європи. [5, с. 190]

Список використаних джерел

1. Антонюк О. В., Головатий М. Ф. Політологічний словник — Київ, 2005. 792 с. URL: http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/kv_08.pdf
2. Баган О. Р. Геополітичні візії в теоріях класичного українського націоналізму та сучасність URL: <http://ukrnationalism.com/publications/1156-geopolitychni-vizii-v-teoriiakh-klasichnoho-ukrainskoho-natsionalizmu-i-suchasnist.html>
3. Баган О. Р. Іван Франко про польсько-українські стосунки в аспекті геополітики — 2017. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/ivan-franko-pro-polsko-ukrayinski-stosunky-v-aspekti-geopolityky.html>
4. Баган О. Р. Союз Тримор'я – цивілізаційна антитеза до Росії — 2017. URL: <http://ukrnationalism.com/interview/2840-oleh-bahan-soiuz-trymoria-tsyvilizatsiina-antyteza-do-rosii.html>
5. Баган О. Р. Українська понтида. Геополітичні виміри сучасної України, Дрогобич — 2002. 190 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bahan/Ukrainska_Pontyda/
6. Баран В. В. Юрій Липа: проект геополітичної орієнтації України URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/baran_urii.pdf
7. Бачинський Ю. О. Україна irredenta — Берлін, 1924. 238 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bachynskiy_Yulian/Ukraina_irredenta/
8. Василевич Ю. В. Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України — 2012. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npchdupol_2012_178_166_4.pdf
9. Василенко С. «Чорноморська доктрина» України та її сучасні виміри — 2002. – № 4. – С. 11–17.
10. Вассиян Ю. І. Твори – Степовий сфінкс (том 1), Торонто — 1972, 287с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/227-vassiyanyu-tvori-t-1/>
11. Вегеш М. М. Геополітика в постатях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія» — Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/31876>

12. Винниченко В. К. Відродження нації. В 3-х тт. — Київ, 1990. 348 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/1110-vinnichenko-v-vidrozhennya-natsiyi-ch-1/>
13. Винниченко В. К. Заповіт борцям за визволення. — 117 с. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/671/67149/vynnychenko-volodymyr-kyrylovych-zapovit_ia.pdf
14. Волович О. Балто-Чорноморський Союз: міф чи реальність URL: <http://chornomorka.com/archive/21725/a-7635.html>
15. Волович О. Балто-Чорноморський Союз: перспективи реалізації(частина 1), URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/volodich-balto/>
16. Головатий М. Ф. Де вони — кордони української душі? 2007. URL: <http://www.personal-plus.net/240/2519.html>
17. Горбань Т. Ю. Геополітичні ідеї академіка С. Рудницького(1877-1937): український контекст URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-4/11_horban.pdf
18. Грушевський М. С. На порозі нової України: гадки і мрії — Київ, 1918. 120 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrushevskiyi/Na_porozi_novoi_Ukrainy_hadki_i_mrrii.pdf
19. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть — Київ, 1991. 240с. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiyi/Khto_taki_ukraintsi_i_choho_vony_khochut_zb.pdf
20. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки. Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. — Тернопіль, 2000. — Вип. 2. — С. 73–77.
21. Додонов Р. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії — 2005. — № 4 (13). — с.127–140. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8819/12-dodonov.pdf?sequence=1>
22. Донцов Д. І. Історія розвитку української державної ідеї — Київ, 1991. 43с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2391518/>
23. Донцов Д. І. Підстави нашої політики — Берн, 1921. 210 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dontsov/Pidstavy_nashoi_polityky/

24. Драгоманов М. П. Українські громадівці перед польським соціалізмом та і польським патріотизмом URL:
<http://www.ditext.com/drahomanov/selected/patriot.html>
25. Драгоманов М. П. Переднє Слово[До громади 1878р.] URL:
<http://litopys.org.ua/drag/drag11.htm>
26. Драч І. Ф. (переклад)Історія Русів — Київ, 1991. 336 с. URL:
<http://litopys.org.ua/istrus/rusiv.htm>
27. Заремба О. В., Федоренко О. А. Геополітичні ідеї в контексті розвитку української політичної думки ХХ – початку ХХІ століття — К.: ПП «ЗОЛОТІ ВОРОТА», 2014. 168 с. URL: http://vlp.com.ua/files/05_7.pdf
28. Кисляк Л. Н. Політико-правові погляди Івана Франка — 2016. URL:
http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2016/4.pdf
29. Корольов Г. О. Ідея Чорноморської федерації у поглядах Михайла Грушевського URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/87387114.pdf>
30. Костомаров Н. І. Дві руські народності URL:
<http://sites.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html>
31. Костомаров Н. І. Відозва «Брати українці» URL: <https://ua-kobzar.livejournal.com/239219.html>
32. Костомаров Н. І. Книги буття українського народу URL:
<http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>
33. Кочубей Ю. Вісь «Південь — Північ» — 2007. URL:
http://www.intelros.ru/2007/09/03/jurijj_kochubejj_vs_pvdenpvnch.html
34. Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О.: Геополітика — Київ, 2004. 294 с. URL: <http://librarysnu.at.ua/Geopolitika.pdf>
35. Лебедева Ю. О. Українська геополітична думка першої третини ХХ ст.: історіографічний огляд — 2014. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2014_2_22
36. Липа Ю. І. Панування, труд і лад // Український націоналізм: Антологія. — Т. 1. — К.: ФОП Стебеляк О. М., 2010. — с. 203–214.
37. Липа Ю. І. Чорноморська доктрина — Одеса, 1942. 169 с. URL:
<https://diasporiana.org.ua/ideologiya/lypa-yu-chornomorska-doktryna/>

38. Липинський В. К. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму — Відень, 1926. 627 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>
39. Панченко В. Г. Річкова система України в геополітичній концепції Ю. Липи — 2009. URL: <https://pvg.in.ua/2009/10/22/richkova-sistema-ukrayini-v-geopolitich/>
40. Патер І. Г. Політична і дипломатична діяльність В'ячеслава Липинського: галицькі сюжети — 2009. 15 с. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/20/05-01Pater.pdf>
41. Рахманний О. Історія геополітичних ідей URL: <http://www.global-analyt.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9/>
42. Римаренко Ю. І. Мала енциклопедія етнодержавознавства. — Київ, 1996. 942 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2122159/grant/>
43. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? Львів, 1994. 416 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1160542/>
44. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки — Київ, 2002. URL: <http://litopys.org.ua/salto/salt.htm>
45. Сонько С., Кисельов Ю. Розвиток балтійсько-середземноморської геополітичної стратегії як продовження ідей Степана Рудницького URL: <https://periodicals.karazin.ua/socescongeo/article/download/8966/8492/>
46. Томашівський С. Т. Українська історія: Старинні і середні віки — Львів, 1919. 154с. URL: [https://chtyvo.org.ua/authors/Tomashivskiyi Stepan/Ukrainska istoria Staryna i seredni viku/](https://chtyvo.org.ua/authors/Tomashivskiyi%20Stepan/Ukrainska%20istoria%20Staryna%20i%20seredni%20viku/)
47. Франко І. Я. Наш погляд на польське питання — 1883. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=9558>
48. Франко І. Я. Поляки і русини — 1897. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1897/PoljakyIRusyny.html>
49. Шмаленко О. І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст., 2007. 7 с. URL: http://vlp.com.ua/files/05_7.pdf

50. Яременко В. В. Повість Врем'яних літ: Літопис (За іпатським списком) / переклад з давньоруської — Київ, 1990. 558с. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>